

SOMLÓ BÓDOG.

AZ A MEGRÁZÓ tragédia, amely szept. 28-án Kolozsvárott lejátszódott, nemcsak a magyar tudományos életet sújtotta olyan vesztéssel, melyet a külföldi tudós világ is széles körben gyászolni fog: Somló Bódog földi pályafutásának váratlan és borzalmas befejezése azon ritka tulajdonságoknál fogva, amelyek őt mint embert ékesítették, betölthetetlen űrt jelent mindazon tereken, melyeken életfolyása mozgott.

Ezen életfolyás alapiránya, bizvást mondhatjuk, az igazság folytonos keresése volt. Kereste a jogbölcselet ingoványos talaján, a szociológia sűrűjében és az általános filozófia szédítő ösvényein haladva; kereste törhetetlen energiával, fáradhatatlanul, a jobbért a jót készséggel odahagyva s lerombolva sokszor, amit azelőtt nehéz munkával felépített; kereste a gondolat őseréjével, kérlelhetetlen logikájának s éles disztinváló képességének fényszórójával, amelynek segítségével épen olyan könnyedén felfedezte a dolgok legfinomabb árnyalati különbségeit, mint amilyen biztosan reávilágított a kérdések velejére. Kereste az igazságot valami belső szükségszerűségtől hajtva, azzal a lelkesedéssel és bátorsággal, amely ismeretlen tájak felfedezőit útjukon előre hajtja, a meggyőződés hitével s azzal a szókimondó nyíltságával, amely nem törődik a következményekkel. Kereste és kutatta az igazságot melléktekinteteket nem ismerve. Hogy a tudomány szempontját mennyire minden személyes szempont fölé helyezte, semmi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy kész volt legkedvesebb elméletét is azonnal feláldozni, mihelyt kutatásainak rendjén egy vagy más tekintetben helytelenségéről meggyőződött. Életének utolsó percéig fejlődött. Tudományos felfogását nem egyszer gyökerestül megváltoztatta s a fejlődés rendjén elhagyott előbbi álláspontját olyan kíméletlen szigorúsággal bírálta, mintha az nem is tőle származott volna. Ez a ritka pártatlanság és személyes érdektelenség, amely a kutatás minden kérdésében vezette, egyik legszebb nyilvánulása volt annak a páratlan objektivitásnak, mellyel vizsgálódásainak tárgyát, de a köznapni élet dolgait is nézte.

De nemcsak önmaga kereste szakadatlanul az igazságot, hanem értett hozzá, hogy másokban is felkeltse a kutatási vágyat. A jogfilozófia professzorának arra kell szoktatnia tanítványait, «hogy a saját szemükkel lássanak és a maguk fülével halljanak», «hogy ne boruljanak le a létező állapotok és tanok előtt, legyenek bátor gondolkodók, ne féljenek még az üldözéstől sem» — mondja a jogbölcselet tanításáról írott dolgozatában (A jogbölcselet tanítása. Jogállam I. 1902. 1. füz. 61. 1.) és minthogy a személyes példaadás bír mindig a legnagyobb szuggesztív erővel, ha

valaki, úgy Somló Bódog tudott hatni ebben az irányban. A tanári hivatás különben is teljesen eltöltötte. A jogi oktatás kérdésével ismételtelen cikkekben is foglalkozott.¹ Rendkívül lelkiismeretes, világos és vonzó előadó volt, aki hallgatóival nemcsak az előadások és szemináriumok keretében, hanem azon kívül is nagy kedvvel és fáradtságot nem kíméivé foglalkozott. «Minden tudós törekvést, minden csak némileg figyelemreméltó tudományos igyekezetet lelkesedésének egész melegével karolt fel és ez a melegség egyetlen fokkal sem szállott alá, ha a tanítvány az ő legkedvesebb meggyőződéseit ostromolta vagy értékteleneknek tekintette» — mondja Kuncz Ignácról írott megemlékezésében (Huszadik Század 1903. VII. k. 236. 1.), — de ezek a szavak senkire sem találnak úgy, mint ő reá önmagára. Jelen sorok írója is meghatolt lélekkel emlékszik arra az időre vissza, mikor mint igénytelen szegény diák Somló Bódogot hallgatta. Nehéz volna felsorolni azt a sok segítséget és támogatást, melyben tanulmányai közben részesítette. Ő ismertette meg és kedveltette meg vele a jogfilozófiai problémákat. De nemcsak tudományos téren volt segítségére, hanem életútját is mindenben egyengette, amíg saját tanzékének megosztásával a kolozsvári egyetemen katedrához segítette. S mindezt teljesen önzetlenül, még a tudományos felfogásban való követést sem várva, mint ahogy jól tudta, hogy nem egy kérdésben nem ért vele egyet és «Juristische Grundlehre» c. nagy művének legkíméletlenebb kritikáját is, amint mondta, épen tőle kapta.

Végtelenül jó ember volt. És gyermekies kedéllyel másokról is mindig a legjobbat tétélezte fel. Ezen rokonszenves tulajdonsága természetesen a jó emberismeret rovására ment és talán sokban hozzájárult ahhoz, hogy csalódott.

Egyéniségében harmonikusan olvadt össze a hatalmas ész és éles logika tárgyilagos világossága azzal a nemes és tiszta fénnel, amely melegen érző szívéből és kristálytisza jelleméből áradt. A mélyenszántó gondolkodó, az abszolúte korrekt férfiú érzékeny erkölcsi felfogását s a választékos ízlésű művész finom esztétikai érzését egyesítette magában. Ha gyönyörű nyelvezettel megírt s a legelvontabb kérdések tárgyalását is sokszor a legelevenebb képekkel, megkapó hasonlatokkal megvilágító munkáit olvassuk, nehezen tudnók eldönteni, mi volt benne nagyobb, világos ítélőképessége, vagy formákat alkotó genialitása? Ő valójában azon kevesek közé tartozott, akik színessé, életet lehelővé, frissé varázsolják, amihez csak hozzányúlnak. Bizvást elmondhatjuk, hogy ha az az ellentállhatatlan vágy, amelyet a filozófia iránt érzett, nem hajtotta volna a tudományos igazságok keresésének útjára, minden valószínűség szerint mint alkotó művész szépirodalmunkat gazdagította volna.²

¹ L. «A jogi szakoktatás reformja és a társadalmi tudományok» (Huszadik Század 1900. I. évf. 46—55. 1.) és «A jogbölcselet tanítása» (Jogállam 1902. I. évf. 1. füzet 58—61. 1.) c. cikkeit.

² Feljogosít erre a következtetésre különben a joghallgató Somlónak «Egy bohém álma» című szépirodalmi próbálkozása is. Megjelent az «Erdőn túl. Az Erdélyi Híradó karácsonya.» Kolozsvár, 1894. c. műben (59—63. 11.) s igen erős humoros érzékről tesz tanúbizonyságot.

Legerősebb hajlmai azonban a tudományok mezejére vontatták s jelen soroknak épen az a céljuk, hogy pár vonással bemutassák annak a tudományos munkának a folyását és eredményeit, melyet Somló Bódog e téren huszonnégy esztendőn keresztül végzett.

* * *

Az első nyomtatásban megjelent tudományos dolgozat, amely Somló Bódog tollából napvilágot látott és amelyhez «A parlamentarizmus fejlődéséről» írt doktori disszertációja szolgáltatta a kereteket: «A parlamentarizmus a magyar jogban» címet viselte. (Kolozsvár, 1896. 39.1.) Ezen dolgozatában arra az eredményre jut, hogy: «A parlamentarizmus ugyan a magyar közjogba sem a történelmi fejlődés, hanem az elmélet révén került, de olyan előzmények után, mint másutt sehol sem és ennek következtében nálunk kevésbé is idegen, mint Anglián kívül bárhol». (I. m. 10. 1.) Fejtegetéseiből a szerves történelmi fejlődés iránti érzék, az emberi fejlődés rendjén előállott intézményeknek pusztán relatív értékük gyanánti felfogása, valamint azon óhajlás domborodik ki, hogy a politikai tudományokban is teljesebb indukcióra kell törekedni. (I. m. 3., 39. 11.) Olyan gondolatok csendülnek fel tehát már első tudományos dolgozatában, amelyek későbbi írásaiban részletesen kibontakozva visszatérnek.

A történelmi fejlődés nézőpontjáról az evolucionista filozófiához, valamint az indukciók módszeréből az empirista természettudományos felfogáshoz könnyű az átvezető utat megtalálni. S valóban ez az út volt az, amelyet Somló Bódog további fejlődése követett. A kolozsvári egyetem doktora Budapestre jön s Spencer Herbert synthetikus filozófiájának és Pikler Gyula természettudományos-lélektani szociológiájának a hatása alá kerül. Útja ezen a csapáson látszólag egyenesen és simán halad előre ahhoz a forráshoz, amelynél pozitivitás és megdönthetetlen tények utáni szomjúságát lecsillapíthatja. (V. ö. Huszadik Század 1903. évf. VII. köt. 397. 1.) Még nem tárulnak fel szemei előtt azok a szakadékok, amelyek a történelmi és a természettudományos szempont, a természettudományok objektivitása és a lélektani szociológia szubjektív racionalizmusa között tátonganak.

Fejlődésének ezen első idejében a legerősebb hatást Pikler gyakorolja reája, kiről később is hálásan emlegette, hogy az egyedüli volt, ki őt tudományos pályája kezdetén tanáccsal és útbaigazításokkal ellátta, — igaz ugyan, hogy ez a tudományos támogatás épen az ellenkező irányba vezette, mint amelyet később a jogfilozófiai kutatás helyes útja gyanánt felismert. Pikler Gyula, amint az eléggé ismeretes, a jogbölcsestet alatt a jog természettudományát értve, az ő belátásos elméletének a megalkotásával akként gondolta a társadalomtudományok számára szükséges természettudományi alapokat megvethetni, hogy teljesen a természettudományos értelemben vett lélektan alapjaira helyezkedett. Ezekből a szempontokból indulnak ki Somló Bódognak is azon írásai, melyek ebből a korszakból származnak. Dolgozatait azonban nem Pikler tanainak szolgálai utánzása, hanem eredeti és önálló alkalmazása jellemzi.

«Törvényszerűség a szociológiában» (Budapest, 1898. 23. 1.) c. értekezésében azt az alapgondolatot fejti ki, hogy «valamely

szociális jelenség létrejövetelénél közreható tényezők között csakis az emberi szervezetben adottak, azaz a lélektaniak, az emberi cselekvés általános törvényei, relatíve annyira állandóak és közösek, hogy mint okok állíthatók szembe a többiekkel, mint azok hatásának eredményét módosító körülményekkel». (I. m. 20.1.) Ezért «a szociológiának az a része, amely a szociológiai jelenségek végső okait keresi, nem tartalmaz speciális szociológiai törvényt, mert az csak lélektani törvények alkalmazása lehet társadalmi jelenségekre». (I. m. 9.1.) «Más szóval a szociológia nem a lélektan felett, nem azon kívül áll, hanem a lélektanon belül van — csak alkalmazott lélektan.» (I. m. 5. 1.) A szociológia különös része pedig, amely az általános elvek feltételezése mellett konkrét szociológiai eredmények magyarázatával foglalkozik, »egyáltalában nem emelkedik a törvény magaslatáig, hanem csak törvények hatásának bizonyos körülmények között való megnyilatkozásával foglalkozik). (I. m. 9. 1.) Mindezek alapján pedig kimondja, hogy sajátlagos értelemben vett szociológiai törvény nincsen». (I. m. 9.1.)

Hogy a lelki élet törvényei épen állandóságuknál fogva nem alkalmasak arra, hogy a társadalmi fejlődés változatosságát, a jogrendszerek különféleségeit megmagyarázzák — amint ezt hét esztendővel később tanítja (Jogbölc. Előadások I. füz. Kolozsvár, 1905.14—15. 1.) — valamint, hogy az «ok» és a «módosító körülmény» furcsa megkülönböztetése milyen ingatag alapon nyugszik az egységes kauzális felfogásban, az még nem tűnik fel neki. Érdekes, hogy már ezen dolgozatában igen részletesen foglalkozik Stammler felfogásával. Ez az éleseszű gondolkodó láthatóan már ekkor is nagy benyomást tesz reája. Azonban inkább a kauzális nézőpontra belőli vizsgálódásai érdeklik. A kauzális és a teleologikus szempontnak, a «mi történik» és a «mi történjék» kérdésének az az alapvető megkülönböztetése a jogfilozófiában, amely Stammlernek legnagyobb érdeme és amely Somló későbbi felfogásának is egyik legfontosabb támaszpontjává lesz, most még csak mint tévelygés tűnik fel előtte. («Törvény-szerűség a szociológiában» 22. 1.)

Pikler belátásos elméletét alkalmazza szerzőnk «A nemzetközi jog bölcseletének alapelvei» c. munkájában (Budapest, 1898. 71. 1.) a nemzetközi jogra is. E dolgozatban azt igyekeznek bizonyítani, hogy «a nemzetközi jog fejlődése nem érzelmek és jogelméletek, hanem célszerűségi belátás produktuma» (i. m. 49. 1.), »hogy az államok összeműködésük arányában alkotnak nemzetközi jogot és hogy minden nemzetközi jogelvnek külön kell kifejlődni nemzetközi célszerűsége alapján». (I. m. 20. 1.) Ezen alapvető tételt igen érdekesen bizonyítja különösen az államalakulást megelőző törzsközi jogra vonatkozó adatok felsorakoztatásával. Szerzőnk szerint ugyanis hiba, hogy a néprajzi tudomány eredményeit a nemzetközi jog irodalma nem hasznosítja a saját céljaira, holott ez a jog többi ágaira nézve igen jelentékeny sikerrel járt. Azon alapvető tételből, hogy a nemzetközi jog alakulásának legvégső tényezője az egymásra tált nemzetek érdekközösségének a belátása, következik az a másik tétel is, hogy az összeműködés fejlődésével «a közületközi jog addig-addig tökéletesedik, míg megszűnik közületközi lenni és egy magasabb közület belső jogává lesz». (I. m. 42. 1.) Minthogy pedig a nemzet-

közi összeműködés sohasem folyt olyan széles kiterjedésben, mint napjainkban, a nemzetközi alkotmány körvonalai is mind határozottabban bontakoznak ki szemünk előtt. Szerzőnk szerint: «A mai nemzetközi alkotmány egy oligarchikus köztársaság típusát viseli. A nagyhatalmak tanácsa rendelkezik minden nemzetközi kérdés legfőbb hatalmaképpen ... A nagyhatalmak... alakítanak és szüntetnek meg államokat... s szabják meg a kis államok határait. A kisebb államok alig jutnak szóhoz, azok kénytelenek magukat a nagyhatalmak diktátumának alárendelni». (I. m. 69—70.1.) Hogy milyen helyesen ítél ebben a kérdésben, azt semmi sem bizonyíthatja volna be fényesebben, mint napjaink szomorú eseményei. De épen napjainkban igen élénken érezhetjük azt is, hogy a nemzetközi viszonylatokban nem a belátás, hanem a durva erőszak uralkodik. Joggal felmerülhet tehát az a kérdés, hogy miként állunk a kiindulópontul használt célszerűségi belátás elvének az érvényesülésével a nemzetközi alkotmány kérdésében? Szerzőnk élelátása sejteti vele, hogy a belátásos elv itt cserbenhagyta és maga is akként ítél, hogy: «a szubjektív célszerűség tanából magából nem vezethető le semmilyen konkrét intézmény, mint eredmény... mert ez... attól is függ... hogy mennyire sikerült a célszerűnek gondolt intézményt megvalósítani. Itt azután a belátással szemben külső körülményeknek nevezhető tényezőkre kell irányítani figyelmünket, amelyek közül e helyen a hatalom csoportjába tartozókat fogjuk tekintetbe venni» (I. m. 65. 1.) Ennek az itt felbukkanó felismerésnek teljesen megfelel azután, hogy hét évvel később «Jogbölcseleti Előadásaiban» a jog keletkezését már egyáltalában nem a belátásra, hanem a hatalmi viszonyokra vezeti vissza, (Kolozsvár, 1905. 40-43. 1.) És jellemző Somló Bódog ritka tárgyilagosságára, hogy az igazság meglátását kutató tekintetét nem bírta elvakítani annak az elméletnek a napja, amely körül akkori gondolkodása bolygott. Ebből az időből, midőn Somló Bódog a belátásos elmélet periheliümában állott, származik «Der Ursprung des Totemismus» címén Pikler Gyulával közösen írt dolgozata is.¹ Itt Pikler azon magyarázatához, hogy a totemizmus a primitív képirás technikájából ered, gyűjti össze az induktív ethnologiai bizonyítékokat. A kezdetleges népek intézményeinek vizsgálata szorosan hozzátartozik a természettudományos szociológiához, melyben az élettan révén népszerűvé vált az a felfogás, hogy a kezdetleges fejlemények tanulmányozása igen tanulságos a magasabbrendű alakulatok megértésére. Ezen felfogás szüli szerzőnknek «A dalék a matriarchalis családi szervezet kérdéséhez» c. dolgozatát is,² amelyben egy anthropológiai szempontot vet fel a matriarchátus magyarázatára.

¹ Der Ursprung des Totemismus. Ein Beitrag zur materialistischen Geschichtstheorie. Von Dr. Július Pikler und Dr. Felix Somló. Berlin, 1899. 36. old.

² Athenaeum VIII. évf. 1899. 3. sz. 407-414. — Az 1900. előtti időből származik még: «Dr. Ernst Neukamp, Einleitung in die Entwicklungsgeschichte des Rechts». (Jogtud. Közlöny 1897. XXXII. évf. 10. sz. 76. 1.) és «Pikler Gyula: A jog keletkezéséről és fejlődéséről» (Jogtud. Közlöny 1897. XXXII. évf. 28. sz. 220-221. 1.) c. bírálatos ismertetése is.

Kutatásainak további rendjén mindinkább belemélyed Spencér filozófiájának a tanulmányozásába. A Stampfel-féle Tudományos Zsebkönyvtár számára megírja az «E t h i k a» (59. füz. 1900. 61. 1.) és «S z o c i o l ó g i a» (79. füzet 1901. 64. 1.) c. füzeteket, melyek miként a bevezető sorokban mindenütt maga mondja, teljesen Spencer Herbert idevonatkozó gondolatmenetének rövidrefogott tartalmát adják vissza. A Társadalomtudományi Könyvtára első kötetében pedig lefordítja Spencer filozófiájának Collins F. Howard által írt kivonatából a «V é g s ő A l a p e l v e k e t» tárgyaló fejezetet. (Bpest. 1903. I. Rész: Végső Alapelvek. 1—66. 11.) Bár mennyire hatása alatt áll is azonban a szintetikus filozófiának, nem mond le az önállóan gondolkodó kritika jogáról. Már «H á b o r ú é s b é k e» c. értekezésében (Magyar Egyetemi Szemle. 1. sz. 1900. okt. 21—30.1.) kimutatja, hogy a Spencer-féle szociológiának legdominánsabb szintézise, a militarizmus és az industrializmus éles szembeállítása, nem helyes, minthogy épen az industrializmus egyik legerősebb oszlopa a militarizmusnak. S a háborút nem lehet pusztán a militarizmus leáldozóféltben levő tökéletlenebb korszakából m a r a d v á n y n a k tekinteni, amelynek eltűnése csak idő kérdése, mert «a háborúk még napjainkban is fontos szükségletek kielégítésére szolgálnak» és a termelés és szaporodás anarchiáját mutató társadalmakban ezentúl is elkerülhetetlenek lesznek.» (I. m. 23, 25, 27, 28. 11.) Ezen fejtegetések míg egyrészt a «nemzetközi alkotmány» tárgyalásánál alkalmazott realiztikus szemlélési módot juttatják eszünkbe, másrészt előre is sejtetni engedik, hogy szerzőnk a Spencer-féle túlzott individualizmussal szemben a szocialisztikus elméleteket fogja előnyben részesíteni.

Inkább csak a módszert és a végső irányelveket, a szigorúan természettudományos felfogást veszi át Spencertől, akinek a rendszere a természettudományi világnézet első teljesen kiépített várát jelenti. S ha Spencer volt az, aki az erkölcsnek is a bekapcsolását az okozati összefüggések láncolatába létrehozni próbálta s az erkölcsi jelenségeket is mint a fejlődés eredményeit mutatta be, úgy ebből az időszakból származó, dolgozataiban Somló Bódog is pusztán ebből a kauzális természettudományos szempontból nézi az erkölcsöt. «Az erkölcs túlkövetelése» c. előadásában¹ pusztán pszichológiai determináló okot lát benne, amely az esetek legnagyobb részében t ö b b e t követel, hogy így az ellenkező irányban ható egoisztikus motívumokkal szemben a kevesebbet jelentő helyes cselekvést biztosabban elérhesse.² Minthogy ilyen felfogás mellett az ethika pusztán az erkölcsi hatóokok mechanikája volna és csak azt kutatná, hogy «miként jönnek létre, miként hatnak, miként változnak, mitől függnék az (erkölcsi) parancsok és tilalmak», de maga nem állíthatna fel parancsokat és tilalmakat (i. m. 23. 1.) — azért szer-

¹ Előadta a Társ.-tud. Társ. 1901. dec. 30-iki ülésén. Megjelent a Huszadik Században III. évf. 1902. V. k. 13-27. 11.

² A helyes cselekvés alatt természetesen a célszerű, a hasznos cselekvést kell itt érteni; szerzőnk szerint «az erkölcsi szabályok egy részének illetően felfogása a hasznossági iskola keretében mozog». I. m. 23. 1.

zónk úgy utoljára említett felolvasásában, mint «Spencer Herbert etikája» című dolgozatában¹ hibáztatja is, hogy Spencer etikájában nemcsak «deskriptive és magyarázólag, hanem preskriptive (is) jár el és egy új erkölcsi kódexet igyekszik pozitív ismereteinek szikláin felépíteni.» (I. m. 99. 1.)

A természettudományos módszeren kívül még különösen a fejlődés gondolata az, amit szerzőnk minden fenntartás nélkül átvett a spenceri filozófiából. «A társadalmi fejlődés elméletéről és néhány gyakorlati alkalmazásáról» c. dolgozatában² kifejti, hogy «a társadalmat, amely a természetnek legrohamosabban fejlődő része, kizárólag csakis fejlődéstanilag lehet helyesen felfogni.» (I. m. 209.) Sőt amiként az etika természettudományos felfogásában logikusan tovább ment, mint a nagy angol filozófus és helytelenítette Spencer etikájának preskriptív részét, úgy a fejlődéstani felfogásban is logikusabb, mint az evolucionista filozófia megalapítója és mint a fejlődés gondolatával ellenkezőt hibáztatja, hogy «Spencer a társadalmi fejlődés szempontjából két korszakot különböztetett meg: egy átmeneti állapotot és a teljes alkalmazkodottság állapota» ... s hogy ebben az utóbbi korszakban a tökéletesen fejlett társadalomban élő teljesen alkalmazkodott emberre vonatkozólag lehetségesnek tartja a cselekvésnek azt az ideális kódexét, amelyet abszolút etika néven ismer a szintetikus filozófia. (I. m. 399—400.) Somló szerint minden csak relatív érvényű, s a «fejlődés elve az egyedüli elv, amelyet nem haladhat túl semmiféle fejlődés.» (I. ni. 409.) — Természettudományos indukciók, — fejlődés elve, — relatív érvényűség — gondoljunk csak vissza arra az első dolgozatra, amely Somló Bódó tollából napvilágot látott!

A legerősebb ellentétbe azonban szerzőnk Spencer szélső individualista felfogásával jutott. Már «Spencer Herbert» című 1900-ban megjelent cikkében (Huszdik Század I. évf. 1900. I. k. 405—414.), valamint a Tudományos Zsebkönyvtár számára írt «Jogbölcselet» c. füzetben,³ továbbá fentebb említett «Spencer Herbert etikája» c. előadásában (különösen 105—107. 1.) kifogásolja Spencer individualizmusát és ennek folytán etikájának azt a részét, amely az állami étellel foglalkozik. E problémának a jog-és állambölcseletben különösen a modern szocialista törekvések folytán elfoglalt óriási jelentősége pedig arra bírja, hogy vele «Állami beavatkozás és individualizmus» címén külön monográfiában foglalkozzék. (Társ.-tud. Könyvtár II. k. Bpest 1900. X—175. 1.)

A történelmi materializmus alapjain felépült modern szocialista

¹ Elmondott a Társ.-tud. Társ. 1904. évi jan. 24-iki Spencer-émlékünnepélyén. Megjelent a Huszdik Században V. évf. 1904. IX. k. 98—110. 11.

² Felolvasta a Társ.-tud. Társ. 1903. márc. 29-iki ülésén. Megjelent a Huszdik Században V. évf. 1903. VII. k. 397—409. 11. — Ez a dolgozat volt az előidézője az akkoriban nagy feltűnést keltett «nagyváradai esetnek».

³ 75. füzet. Budapest 1901. (62. 1.) — V. ö. 38—39. 1. hol «Spencer természetjogáról» beszél, minthogy szintetikus filozófiájának az igazságosságról szóló része nagyban és egészben a 18-ik század természetjogával közös végső következtetésekre jut.

törekvések, amelyek szintén a szigorúan kauzális világfelfogásból és a társadalom természettudományos szemléletéből indulnak ki, az állami beavatkozás mérhetetlen kiterjesztését jósolják a jövőre nézve, S ezzel szemben a természettudományos világnézet leggrandiózusabb képviselője, Spencer Herbert a legélesebben elítél minden állami beavatkozást, mint ami kontárkodva akadályokat gördít a szerves világ fejlődésének leg-hatalmasabb tényezője, a természetes szelekció folyamata elé. Ekként tehát a modern természettudomány leghatásosabb elmélete, a Darwin-féle természetes kiválasztás tana lesz az ugyancsak modern és természettudományos szocialista elméletekkel szemben csatasorba állítva. Somló Bódog monográfiájának, «mely nem politikai vitairat, hanem az állami szabályozás élet- és lélektana akar lenni» (i. m. VI. 1.) most már az a célja, hogy az állami szabályozásnak a természetes kiválasztás szempontjából való tisztázatlan jelentőségét tisztázza. (I. m. VI. 1.) Fejtegetései során kimutatja, hogy a társasélet folyamán az emberek kölcsönös befolyásolásának és kölcsönös kényszerítésének az emberi szervezetek alapműködéséből kifolyólag végbe kell mennie. Az állami beavatkozás tehát, amely ezen kényszerítésnek csak egyik neme, a társadalmi fejlődésnek époly természetes folyamata, mint bármi más egyéb. A természetes kiválasztásnak és a mesterséges állami szabályozásnak szembeállítása csupán a spiritualisztikus gondolkodás maradványa. (I. m. 48, 88, 92, 93.) De még ha fenn is tartanak ezt a megkülönböztetést, akkor is be kellene látnunk, hogy az emberi belátás által vezetett állami beavatkozás az öntudatlan természetes kiválasztást nem szüntetheti meg, mert ezt csak akkor lehetne Megakadályozni, ha környezetünk összes jövőndő változásait előre tudnók látni és ismereteink segítségével létre tudnók hozni azokat a variációkat éppen abban a számban, melyeket az illető környezet igényel. (I. m. 58, 86.) Minthogy tehát a természetes kiválasztás az állami beavatkozás folytán meg nem szűnhetik, hanem csak eltolódhatik, azért nem a beavatkozás elve, hanem legfeljebb a beavatkozás mikéntje lehet csak helytelen s a helyes álláspont az, hogy «avatkozunk be, ahol csak el tudjuk érni a kívánt eredményt». «Az ideális állapot pedig mindenre kiterjedő ismeretek mellett mindenre kiterjedő beavatkozás.» (I. m. 100. 1.) Ezen elméleti megfontolások után a társadalmak történeti fejlődésének vizsgálatára tér át szerzőnk és az ebből meritett induktív bizonyítékok alapján is úgy találja, hogy «ismereteink növekedésével... egyre nagyobb körű, többet felölelő állami szabályozás felé haladunk» (i. m. 139. 1.), azonban «a kényszerhatalomnak való alárendelődés a fejlődés rendén egyre önkéntesebb, egyre spontánabb lesz.» (I. m. 154.) «Az állami beavatkozás — ez a könyv konklúziója — egyre nagyobb körre terjed, de az emberek szabadsága ennek a mindenkorai beavatkozásnak a megváltoztatására is egyre nagyobb lesz. Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes szabadság ennek a szabályozásnak a megállapítására vagy megváltoztatására: ez a fejlődés ideálja.» (I. m. 175. 1.) Hogy azonban ez a megállapítás csak egy legáltalánosabb irányelv akar lenni, úrra figyelmeztet szerzőnk azon intelme, amely szerint;

«Hogy... in concreto hol és kire nézve vagyunk a beavatkozáshoz szükséges ismeretek birtokában, hol milyen beavatkozás, helyes, avagy hol helyesebb a beavatkozástól való tartózkodás, ezek oly kérdések, amelyek csak konkrété oldhatók meg.»¹ S hogy az állami beavatkozás csak az individualizmusnak az ellentéte, de nem képezi szerzőnk szerint az egyéniség szabad kifejlődésének akadályát, arra nézve pedig idézhetjük «Jogbölcseleti Előadásaiából» a következő idevágó helyet: «ha valószínűk kell tartanunk a baromi munka és az utolsó csepp munkaerőig való kiszipolyoztatás megszűnését, a tudomány és művészet áldásainak és szeretetének általánosabbá válását... akkor hinnünk kell az egyéniség dúsabb fejlődésében, keményebb érvényesülésében, szabadabb mozgásában, nagyobb megbecsülésében és annak az igazi szabadságnak megvalósulásában, mély a társadalmi együttlét és a jogi szabályozás békőiből szárnyakat alakít.» (Jogbölc. Előadások 1905. I. füz. 103.)

Az elmondottak alapján kibontakozik annak a felfogásnak a képe, amelyhez Somló Bódog tudományos fejlődésének első időszakában eljutott. Ezen kép alapszíneire a Pikler-féle célszerűségi belátás elmélete és a Spencer-féle evolucionista filozófia voltak a legnagyobb hatással. Azonban egyiket sem fogadja el kritika nélkül, hanem lenyesegeti belőlük azt, amit nem tud megegyeztetni eredeti gondolkodása saját irányjaival. Az említett két rendszeren kívül erősen hat reája továbbá a történelmi materializmus is; ha vissza is utasítja ezen elméletet egyoldalúsága miatt (Jogbölcselet 22.; Áll. Beav. és Indiv. 15—24.; Jogbölc. Előadások I. 53—56.), mégis egyetért a szocializmussal az állami beavatkozás kérdésében² és az alsóbb néposztályok sorsának a javítására irányuló törekvésben. Írásainak hangja különösen meleggé válik, midőn ezen utóbbi kérdésről van szó.

Eddigi kutatásaiból leszűrt gondolkodásmódjának leghívebb tükre «Jogbölcseleti Előadásainak» két füzeté. (Kolozsvár, Kéziratgyarán. I. füzet. 1905. Általános rész. 134. l., II. füzet. 1906. A büntetőjog bölcselete. 156. l.) Természettudományosan monisztikus világnézet, az evolucionista elvnek szigorú keresztülvitele, utilitarisztikus értékelés jellemzik. A jogbölcseletet a jog szociológiájának tekinti, amely a jogra vonatkozó ismereteinket egész tudásunk egységes rendszerébe illeszti, különösen azért, hogy a jog és a társadalmi élet egyéb jelenségei között az összefüggéseket felderíti. A jogot teljesen a természettudományos kauzalitás oldaláról nézi. Keresi a jog okait és hatásait, valamint megállapítja azokat a fejlődési tendenciákat, amelyek a jogfejlődés rendjében konstatálhatók és amelyek bizonyos mértékben következtetést enged-

¹ I. m. 100. l. — Az «Állami beavatkozás és individualizmus»-ban tárgyalt kérdéseket fejtegeti szerzőnk «A természetes kiválasztás az emberi társadalma k b a n» (Huszadik Század III. évf. 1902. VI. k. 406—420. o.) és «Természet és társadalom» (Huszadik Század IV. évf. 1903. VIII. k. 992—994. l.) című dolgozataiban is.

² Áll. beav. és ind. 134. l.: «a szocializmus jutott legközelebb az objektív tudományos igazsághoz.»

nek a jövő jogára is. Foglalkozik a helyes jog kérdésével is, azonban azt hiszi, hogy a célok és értékek világába léphet anélkül, hogy az ok birodalmát elhagyni kénytelen volna. Stammlerrel polemizálva azt vitatja, hogy a cél fogalmát be lehet illeszteni az okozati felfogásba. (I. m. 109. 110.) A cél alatt «elképzelt okozatot» ért csupán, az érték momentumát a cél fogalmában még nem látja. S a végső cél megállapításához is pusztán kauzális összefüggések útján gondol eljuthatni. Egyszerre két csapást is megjelöl erre a felfedező útra. Az egyik, az objektív módszer a természet szükségszerű fejlődési irányából indul ki és úgy találja, hogy «a természet a környezetükhöz minél jobban hozzáalkalmazkodott élőlények minél nagyobb számát hozza létre», amiből folyólag az emberiség és így a helyes jog végső célja is: «minél nagyobb számú, minél tökéletesebb embernek létrehozása. (A tökéletességet a környezethez való minél tökéletesebb alkalmazkodottság értelmében véve).» (I. m. 111.). A másik csapás, az ú. n. szubjektív módszer, az emberi szervezetből indul ki és úgy találja, hogy a boldogságra való törekvés az emberi szervezetben minden körülmények között szükségképpen előáll, annak nélkülözhetetlen, lényeges jellemző tulajdonsága. Ebből kifolyólag jut el azután az utilitarisztikus Bentham-féle elvhez, a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságának a végcéljához. (I. m. 112—114.) A jog helyességének ekként megállapított mértékét alkalmazza most már a büntetőjog bölcséletében, amelynek folyamán különösen a büntettek elkövetésének okait és a büntett elleni küzdelem helyes eszközeit kutatja. Munkájának e része rendkívül világos és szabatos bemutatása a Lombroso, Garofalo és Ferri által megalapított modern pozitív büntetőjogi iskola tanainak. «Jogbölcséleti Előadásai» egyáltalában rendkívül világosan, igen könnyen érthetően s a nyelvnek olyan kifejező erejével s olyan lendületesen vannak megírva, mint talán Somló Bódog munkái közül is kevés.

A «Jogbölcséleti Előadásoknak» talán legsebezhetőbb pontja a helyes jogról szóló fejezet. Tévedéseit azonban szükségtelen kutatnunk, minthogy azokra nyolc évvel később maga Somló Bódog mutatott reá «A helyes jog elméletéről» című dolgozatában. (Különlenyomat az Erd. Múzeum Egylet jog- és társad.-tud. szakosztályának kiadványaiból 1912—13. évi V. füzet. — Kolozsvár 1914. 10. old.) Ezen dolgozat tulajdonképpen nem más, mint annak a két módszernek, az «objektív» és «szubjektív» levezetési módoknak a cáfolata, amellyel a «Jogbölcséleti Előadások» a jog végső célját megállapíthatni gondolták. Kimutatja ez a dolgozat, hogy helytelen a naturalizmus álláspontja, amely a természet szükségképeni fejlődési irányából, a szociális élet természettörvényeiből vagy a jogtörténeti fejlődési tendenciákból akarja a helyesség fogalmát levezetni, mert «a tényleges történelmi alakulás folyamata magában véve még se nem helyes, se nem helytelen ... a fejlődésnek ez a tisztán természettudományi fogalma még nem jelent értéket.» (I. m. 5—6.) A szükségszerű és a helyes két teljesen különböző dolog. Kimutatja a Bentham-féle elvvel szemben is, hogy az szintén két különböző dolog, ha a magam hiányérzetéből indulok ki és ha a mások hiányérzetéből. «Mihelyt nem pusztán a magunk, hanem valamennyi ember hiányérzetének a megszüntetését tesszük céllá, akkor nyomban új mérté-

ket választottunk», (i. m. 7—8.) — az egyéni örömről kiindulva sohasem juthatok el tehát a legnagyobb szám legnagyobb boldogságának az elvéhez.

A «Jogbölcséleti Előadásokban» képviselt felfogásból további fejlődésének rendjén leelőször a helyes jogkérdésében elfoglalt naturalista álláspontot adja fel szerzőnk. Már 1908-ban hangsúlyozza «*D as Problem der Rechtsphilosophie*» című értekezésében,¹ hogy sem a szociális élet kauzális törvényszerűségeinek felismeréséből, sem a jövőbeli fejlődési irány valószínűségéből semmiféle cselekvési norma nem következik. (I. m. 1056.) Jelen sorok írója 1908/9-ben hallgatta Somló Bódog kolozsvári egyetemi előadásait, amikor a jog helyes végecélnak «objektív» megállapítási módját már elvetette, a Bentham-féle elvhez azonban még ragaszkodott. Ahhoz, hogy a helyes jog kérdéséről vallott egész felfogása gyökeresen megváltozzék, kutatásainak ismeretelméleti és értékteni kimélyítésére volt szükség.

Hogy a «Jogbölcséleti Előadások» az ismeretelméleti és értékteni vizsgálódások hiányát mutatják, az természetes, hiszen az az általános filozófiai talaj, amelyből kinőttek, a spenceri filozófia.³ Az, aki a dolgokkal ismerős, már ama első bevezető sorokban, melyek «a minden egység nélkül való ismerettel» ellentétben a tudományt «részben egységesített ismeretnek» a filozófiát pedig «teljes egységbe illesztett ismeretnek» definiálják, felismerheti a «*First Principles*» 37-ik §-ának felfogását³, azt a naiv dogmatizmust, amely a filozófia előtt nem lát egyéb feladatot, mint kész ismereteink rendszerbe foglalását. Hogy a filozófia legsajátabb feladata, az ismeret lehetőségét magát kritika tárgyává tenni, ennek a belátását hiába keresnök Spencernél, ki saját bevallása szerint néni jutott tovább a «*Tiszta Ész Kritikájának*» az első lapjainál. (An Autobiography by Herbert Spencer. London 1904. Vol. I., p. 252—253.; 378.) Meg fogjuk azonban találni Somló Bódognál, mihelyt belemélyed a kanti filozófia alaposabb tanulmányozásába. A kritikus filozófia gyökeres változást hoz létre egész gondolkodásában, egészen új utakra, egészen új problémák hegycsúcsaira vezet az igazság kutatásának fáradhatatlan vándorát.

¹ Felolvasta a heidelbergi III. nemzetközi filozófiai kongresszuson. L. Verhandlungen des III. Int. Kongresses für Philosophie. Heidelberg 1908.1054—1059.11.

² Minden jogbölcséleti rendszer szükségképpen összefügg valamely általános filozófiai felfogással, amely összefüggés természetesen nem zárja ki azt, hogy ez a jogbölcséleti rendszer a speciálisan jogfilozófiai problémák megoldásánál egészen más eredményre ne jusson, mint amilyenre az a filozófus, akinek általános világfelfogását elfogadja, jutott, feltéve természetesen, hogy maga próbálta meg általános filozófiájának konzekvenciáit a speciális jogfilozófiai problémákra is alkalmazni, így Somló Bódog «*Jogbölcséleti Előadásai*» határozottan a spenceri filozófia alapjain épültek fel, bárha Somló jogbölcséleti felfogása gyökeresen különbözött Spencer jog- és állambölcsészeti felfogásától. Somló későbbi gondolkodása pedig a kanti filozófia pilléreire támaszkodik, habár ugyancsak távol állott tőle Kant természetjogi felfogását elfogadni.

³ «*Knowledge of the lowest kind is un-unified knowledge; Science is partially-unified knowledge; Philosophie is completely-unified knowledge.*» (First Principles by Herbert Spencer. London 1904-es kiadás 104. 1.)

Csakhogy mielőtt ez a hatás érvénesül, előbb még felfogásának egy kilengése következik be a szélső objektivizmus irányában. Míg «Törvény-szerűség a szociológiában» című értekezésében, amint láttuk, azt az álláspontot képviselte, hogy a szociológiai törvények alkalmazott lélektani törvények lehetnek csupán, addig «A 20. század szociológiája» című cikkében kilenc évvel később már azt fejtegeti, hogy a társadalmi tudománynak teljesen ki kell küszöbölnie mindenféle pszichológiát. (Budapesti Napló 1907. évre szóló Album-naptára.) Ezen utóbbi cikk megszólaltatja Pikler Gyulát is és közte és Somló Bódog között a «Huszdik Század» hasábjain hosszabb tudományos vita indul meg, amely nyilvánvalóvá teszi Somlónak a Pikler-féle belátásos elmélettel való gyökeres szakítását.¹ Nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy «a társadalmat egyéni lélektani alapon nem is érthetem meg» (i. m. 211.) s hogy kizárólag «az emberközi fizikai folyamatokkal» kell kapcsolatba hozni a megmagyarázandó társadalmi tünetényt (u. o. 214.), «kizárólag a társadalmi anyagcserefolyamatokban kell keresni a társadalmi történés okait». (U. o. 463.) Sőt konzekvensen odáig megy, hogy kétségbe vonja a tudomány objektív érvényű önálló voltát. «Valamikor ez az okoskodás — mondja Stammlernek a történelmi materializmussal szemben tett ismeretes ellenvetéséről² — megdöbbenő kényszerűséggel hatott reám és a történelmi materializmus e részének evidens cáfolatát láttam e rövid sorokban. (V. ö. Jogbölc. Előad. I. 56.) Most nem látom át, miért ne lehetne minden tudomány ... a szociális folyamatok által determinált jelenség?» (Huszdik Század VIII. évf. XV. k. 460.) Elgondolni is szédítő, micsoda távolságot jelent ez Somló korábbi és — Somló későbbi felfogásához képest!

«Die neuere ungarische Rechtsphilosophie» című dolgozatában (Archiv für Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. I. Jahrg. 1908. 315—323. 11.) ő maga is a két szélső végletnek, Pikler lélektani szubjektív racionalizmusának és Méray-Horváth Károly objektív társadalomtudomá-

¹ V. ö. Huszdik Század VIII. évf. 1907. XV. k. 113-120. 1.: Pikler Gyula: «Lélektan és társadalmi tudomány»; u. o. 209—219. 1.: Somló B.: «A z o b j e k t í v szociológia. (Válasz Pikler Gyulának.); u. o. 229—235. 1.: Pikler Gyula: «Objektív szociológia és induktív logika»; u. o. 301—318. 1.: Pikler Gyula: «Az objektív szociológia» visszavonása, az 'epifömenonok' és az 'anyagcsere-rendszerek'. «Viszönválasz Somló Bódognak.»; u. o. 458—471 1.: Somló Bódog: a «Viszönválasz Pikler Gyulának az Objektív Sociológia dolgában»; u. o. 471—475. 1.: Pikler Gyula: «„Anyagcsere' és belátás. (Zárszó.)» A vitába beleszól Méray-Horváth Károly is; u. o. 456—458. 1.: «Tudomány és vesébelátás. (Megjegyzések Pikler Gyula múltkori cikkére)» és u. o. 549—552.: «A Pikler-féle vitához» címen, mely utóbbi cikkekre Pikler u. o. 552—559. 1.: «Kompleter Unsinn» címen válaszol.

² Wwirtschaft u. Recht. I. kiadás 474. 1.: «Es ist merkwürdig, wie die materialistische Geschichtsauffassung es übersehen konnte, dass die durch ihre Aufstellung einer bedingungslosen Abhängigkeit aller psychischen Ausserungen des Menschenlebens von der Art der gesellschaftlichen Produktion an und für sich ja auch die objektive Geltung der Wissenschaft und damit — sich selbst aufheben würde.»

nyának az ismertetésével jellemzi az újabb magyar jogfilozófiát. S tudományos felfogása ekkor már megtette az egyik végtelből a másikhoz vezető hatalmas ingamozgást. Mintahogy az érintett Pikler-féle vitában nem is titkolta, hogy az alapvető kérdésekben egyetért Mérayval.¹

Abból az időből, midőn egy «objektív szociológia» képe lebegett szerzőnk előtt, származik az a két munkája is, amelyekkel a külföldi kritika a legtöbbet foglalkozott. (Egész kis füzetet tenne ki, ha a róluk szóló legkülönbözőbb nyelvű bírálatokat összegyűjteni akarnánk.) Az egyik a «*Der Güterverkehr in der Urgesellschaft*»,² amely azon legprimitívebb társadalmakban, melyekről még adataink vannak, mutatkozó jószágforgalmat — vagy hogy a Pikler-féle vitában használt Méray-féle kifejezéssel éljünk «emberközi anyagcsereforgalmat» — teszi igen beható induktív vizsgálódás tárgyává. Azok a főbb eredmények, melyeket az ausztráliai, tasmániai, botokud, tűzföldi, andaman, negrito, busman, seri-indián és vedda törzsek állapotának részletes vizsgálatából az európai őstörténet és a kissé magasabban álló törzsek figyelembevételével leszűr, a következők:³ helytelen az felfogás, mintha az általunk ismert legprimitívebb törzsek körében a csere ismeretlen volna; ezeknél úgy a törzsek közt, mint a törzseken belül igen jelentékeny jószágforgalommal találkozunk, amelyet igen nagy részben az ú. n. «ajándékcseré» közvetít, az ajándék és a csere jogügyletének ez az ősalakja; az ú. n. «néma csere» már jóval fejlődöttebb forgalmi forma; igen nagy szerepet játszanak továbbá a kezdetleges jószágforgalomban a hagyományos szokás által előírt «kötelező szolgáltatások», amelyekkel a törzsbeliek egymással, de különösen a főnökkel szemben tartoznak; jószágforgalommal találkozunk ott is, ahol még munkamegoszlás nincsen, a jószágforgalom tehát az elsődleges, s a munkamegosztás a másodlagos jelenség; szerzőnk a kasztképződést is a primitív törzsközi jószágforgalom jelenségeivel hozza összefüggésbe. Legfontosabb következtetései azonban azok, amelyekkel a primitív gazdálkodásra nézve felállítani szokott elméletek, még pedig úgy az «abszolút

¹ V. ö. Huszadik Század VIII. évf. XV. k. 219. 1. 463-471. 11. — Ugyancsak a Huszadik Században — melynek 1905. januártól 1906. júniusig felelős szerkesztője volt — «Méray kulturfiziológiája» címen (VI. évf. 1905. IX. k. 310—324. 11.), valamint «Válasz Méraynak» címen (u. o. 466—467.) még igen élesen bírálta Mérayt. U. o. «P o l i t i k a és szociológia. Méray rendszere és prognózisai» című cikkében (VII. évf. 1906. XIII. k. 369—381.11.) már sokkal nagyobb elismeréssel szól róla.

² Leipzig 1909. (VIII + 186 11. 4°.) Konklúziói angolra is lefordították. «*Primitive transfer of goods.*» (Translated by Albert Kocourek) címen megjelent az «*Evolution of Law*» (compiled by A. Kocourek and J. H. Wigmore) című gyűjteményben. Boston 1905. II. 439—451.

³ I. m. 153—177. 1. — Ezen főbb eredményeket magyar nyelven is összefoglalta «*A gazdaság őskorából*» című dolgozatában. Huszadik Század X. évf. 1909. XIX. k. 1—9. és 121—136. 11. Ugyancsak e munkája legfontosabb eredményeit foglalja össze «*Der wirtschaftliche Urzustand*» című dolgozatában. (Monatsschrift für Soziologie. 1909. 147—161. 11.)

egyéni gazdálkodási mód», mint a «kezdetleges őskommunizmus» elméletének a tarthatatlanságát kimutatja. A Bücher-féle individuális szükséglet-kielégítés korszakán semmiféle induktív adattal sem igazolható, minthogy a csakis saját magára és csakis a jelen pillanatra gondoló vadember alakja, ki az izoláltan megszerzett táplálékot azonnal fel is falja, pusztá képzeltbeli konstrukció. Ami pedig az őskommunizmus teoriáját illeti, az az induktív adatokban legfeljebb csak annyiban találhat támogatást, amennyiben ezek a primitív törzseknél bizonyos táplálékoknak szigorúan előírt közös elosztását méltatják. Azonban a termelés nem kollektív és a termelés eredménye is először a termelő magántulajdonába megy át, s részben általa is lesz elfogyasztva, részben pedig az «ajándékcseré» vagy a «kötelező szolgáltatások» útján jut más fogyasztók tulajdonába. A magántulajdonnak ezt a formáját, amely, ugyan a hatalmasabb számára kötelező szolgáltatások által erősen meg van terhelve, azonban mégsem nevezhetjük kommunizmusnak. Ekként szerzünk arra az eredményre jut, hogy: «A gazdaság őskorának kérdését nem intézhetjük el sem az egyéni táplálékkeresés hipotézisével, sem a kommunizmus vagy kollektív termelés jelszavaival. Nem indulhatunk ki sem a gazdaságilag teljesen elszigetelt egyénből, sem a gazdaságilag teljesen egybeolvadt egyének egy csoportjából, mint a legrégebb fejlődési fokból, hanem már az általunk még megközelíthető legősibb fokon egy összetett gazdasági csoporttal találkozunk, amely egymástól kölcsönösen függő gazdálkodó egyénekből és kisebb gazdasági csoportokból áll és amely nekünk a javak forgalmának ősfarmáját mutatja».¹

Somló Bódog azon másik munkája, amely ugyancsak az objektív szociológiának tények utáni szomjúságát tükrözteti vissza és amellyel szintén igen sokat foglalkozott a külföldi kritika, a «Zur Grundung einer beschreibenden Soziologie» címet viseli. (Berlin u. Leipzig, 1909. 50. l.) Ebben az egyes történeti Magy etimológiai példákkal való szociológiai bizonyítások fogyatékoságára mutat rá és a teljesen kimerítő exakt indukció útján történendő bizonyítás szükségességét hangsúlyozza. Egy ilyen kimerítő bizonyítási anyaggal végzendő tudományos munka azonban mindaddig nem lehetséges, amíg a mai végtelenségig specializált és differenciált szociológiai leírás organikus áttekintést nyújtó formába nincs öntve. Szükséges volna mindenekelőtt az összes társadalmak listáját összeállítani. Majd pedig minden társadalomnak, minden legkisebb törzsnek, valamint minden nép valamennyi történelmi korszakának a képe könnyen áttekinthető módon akként lenne leírandó, hogy belőle szociális berendezéseik, nézeteik, szokásaik stb. lehető teljes és hű vázlatát nyerjük. Ezen az alapon lehetséges volna végül a társa-

¹ A gazdaság őskorából, i. h. 136. l. — Az őskommunizmusra vonatkozó fejtegetései miatt éles támadásban részesíti szerzőnket Kautsky Károly a «Neue Zeit» (Nr. 8, 28. Jahrg. Bd. I. 282—284. 11.) hasábjain. Amire ő «Urwirtschaft u. marxistische Orthodoxie» címen az Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphil.-ban (III. Bd. 1910. 391—394. 11.) válaszol. (Magyarul: «Ő s g a z d a s á g és marxizmus» címmel a Huszadik Században XI. évf. 1910. XXI. k. 130-133. 11.)

dalmaknak típusok szerinti osztályozása, ami igen sok olyan tévedésnek venné elejét, amely onnét származik, hogy különböző típusú társadalmakra vonatkozó adatokat zavarunk össze, mint ahogy az, ami az egyik típusra nézve áll, a másakra nézve is állana. Egy ilyen értelemben készítenő nagy leíró szociológiai mű természetesen igen sok tudós egyesített munkáját igényelné, amely összeműködésre nézve szerzőnk közelebbi javaslattal is szolgál.

Eddigi fejtegetéseink rendjén elkísértük Somló Bódogot a belátásos elmélettől egészen az objektív szociológiáig vezető útján, amely időbelileg körülbelül az 1897—1909-ig terjedő tizenkét esztendő tudományos munkásságát öleli át.¹ Bármilyen hatalmas változáson ment is keresztül tudományos felfogása ezen idő alatt, legvégső filozófiai alapja változatlanul a spenceri filozófia világfelfogása: a belátásos elmélet szubjektív

¹ E korból származnak még következő dolgozatai — főként könyvbírálatok, — amelyeket eddig még nem említettünk: «C o m t e t ő l K i d d i g» (Huszadik Század, I. évf. 1900. I. k. 70—7.° 11.); «Az organikus társadalomtan» (u. o. II. k. 145—147. 11.); «A nemzetközi jog történelme» (u. o. 152—153.11.); «Wallace összegyűjtött tanulmányai» (u. o. II. évf. 1901. III. k. 65—66. 11.); «A munka» (u. o. 448—451. 11.); «A kormányzat vagy az emberi fejlődés» (u. o. IV. k. 129—132. 11.); «A szociológia sarktételei» (u. o. III. évf. 1901. V. k. 394—398. 11.); «A történelmi materializmus állambölcsélete.» [Jászi Oszkár könyve]. (Jogtud. Közlöny, XXXVIII. évf. 18. sz. 1903. 152—153. 11.); «Művészet és erkölcs (Budapesti Napló, 1904.); «Kidd Benjámín áldarwinizmus» (Huszadik Század, V. évf. 1904. IX. k. 29—37. II.); «A filozófia története» [Pekár K. könyve], (u. o. 61—62. 11.); «Magyarosság és irodalom» (u. o. 225—226. 11.); «Londoni Társadalomtudományi Társaság» (u. o. VI. évf. 1905. XI. k. 363—365. 11.); «A politika tudománya a törvényhozásba n» (A nagyvárad kir. kath. jogakadémia almanachja az 1904—1905. tanévről, 13—22.11.); «Past and Future of M a r x i a g e» (New-York American, 1906.); «A jogbölcselet mai helyzete» (Új Század, 1906. 3-ik sz.); «Marx és Engels», Szabó Ervin: Marx és Engels válogatott művei, I. k. (Közgazd. Szemle, 1907. jan. 50—52. 11.); Menger Antal: Új E r k ö l c s t a n. Ford.: Ormós Ede. Előszóval ellátta: Somló Bódog, Bpest, 1907. III—X. 11.; Werner Sombart: «Karl Marx und die soziale Wissenschaft» (Archív f. Rechts- und Wirtschaftsphil. II. k. 1908. 96—99. 11.); «Das soziologische Institut Solvay» (Blätter f. vergl. Rechts- u. Volkswirtschaftslehre, IV. évf. 1908. 110—114, 145—147. 11.); «A bruxellesi szociológiai intézet» (Huszadik Század, IX. évf. 1908. XVIII. k. 381—387. 11.); «Babonák ellen» (u. o. 1908. XVII. k. 399—402.11.); «Mazzarella Joseph: Les Types Sociaux et le Droit» (Monatschrift für Soziologie, 1909. 137—145. 11.). Végül a «Társadalom», «Tulajdon» c. cikkek a Magy. Közgazd. Lexikonban és «Aristoteles», «Bölcséleti jogtudomány», «Emberi jogok», «Észjog», «Fichte», «Kant», «Hobbes», «Grotius», «A házasság», ((Rousseau) és «T e r m é s z e t j o g» c. cikkek a Magy. Jogi Lex.-ban. — Hogy munkásságát külföldön is milyen sokra értékelték, mutatja az is, hogy véleményét kikérték az alapítani szándékolt német jogfilozófiai és szociológiai intézet kérdésében. «Ein deutsches Institut für Rechtsphilosophische u. Soziologische Forschung?» Eine Enquete. Berlin u. Leipzig, 1911. 26—31. 11. (1. Archív f. Rechts- u. Wirtschaftsphil. IV. k. 1910. 215—222. 11.).

racionalizmusától egészen az objektív szociológia szélső végletéig vezető ingamozgás egész ideje alatt érintetlen maradt az a szög, amelyen az inga függött. Jeleztük azonban már azt is, hogy ismeretelméleti és értéktani vizsgálódásainak az ütései alatt ez a szög is meginog, filozófiai alapfel-fogása gyökeresen megváltozik: elhagyja a spenceri filozófia talaját és a kanti ismeretelmélet szikláira helyezkedik.

Ezen változás első jelét a már említett «Das Problem der Rechts-philosophie» (1908.) c. felolvasásában találhatjuk meg, amelyben bizonyára a neokantianus Stammler hatása alatt, igen világosan kifejti, hogy a kauzális összefüggések ismeretéből a cselekvésnek semmiféle normája sem folyik. Feladja tehát régebbi naturalista felfogását. «M a s s t ä b e z u r B e w e r t u n g d e s R e c h t s »¹ c. dolgozatában azután az utilitarisztikus értékelés álláspontját is elhagyja. A helyes jogra vonatkozó különféle elméletek cáfolata után kifejti itten, hogy a helyes jog az, amely valamely pozitív erkölcs mértékének megfelel. Az erkölcs megítélésére pedig magasabb mértékünk nincsen, ezt is csak valamely más erkölcs alapjáról Ítéltethjük meg. (Masstäbe, 14. 1.) Hogy most már melyik erkölcs alapjára helyezkedünk — mondja «K a u z á l i s v a g y n o r m a t í v e t i k a » c. dolgozatában (Alexander-Emlékkönyv, Bpest, 1910. 125—130. 11.) — az nem függ tetszésünktől, «mert az reánk nézve adott dolog». Mai kulturális állapotunk mellett — szokta mondani — az a mérték, amellyel a többi erkölcs, a jog és az egyéb szociális tünemények helyességét meg-ítéljük, a keresztény erkölcs. Az erkölcs tartalmát megadó szabályok — írja továbbá legutóbb említett dolgozatában — szociális eredetűek, a történelmi fejlődés rendjén (jönnek létre, változnak), relatívok. Csak-hogy relativitásuk pusztán kauzális relativitás, l é t r e j ö v e t e l ü k r e l a t í v í t á s a, de normatív abszolút érvényűek. Mint parancs az erkölcs mindig abszolút.» (Kauzális v. norm. etika, 128—129. 1.) Amiért is, amíg egy-részt az erkölcsnek mint szociális fejleménynek a kialakulása egy kauzális tudománynak, a szociológiának tárgyává tehető és teendő, addig másrészt valamely kultúrailag adott erkölcsi értékelés rendszeres és kö-vetkezetes keresztülvitele lehetővé teszi a normatív etikát. «Az etika ott kezdődik, ahol a kitűzendő célok közt a helyesség szempontjából teszünk különbséget. Ezt azonban kauzális tudományból nem lehet kidesztíl-lálni.» (U. o. 130.) Igaz, hogy a pozitív erkölcs történelmileg fejlődik, ettől a kauzális oldalától a dolognak azonban teljesen absztrahálnunk kell, ha értékelünk.

¹ Felolvasa az «Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschafts-philosophie» első kongresszusán Berlinben, 1910. május 18-án; megjelent az «Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphil.»-ben, III. k. 1910. 508—522. A vitában vele szemben tett ellenvetésekre adott válaszáat ugyancsak az «Archiv» etc. közli (u. o. 589—591. 11.) Magyarul megjelent a «Huszadik Századában» (XI. évf. 1910. XXII. k. 1—14. 11.). «A jog értékmérői» címen. Ezen utóbbi cikk alapján ugyancsak a ((Huszadik Százada hasábjain vita fejlődik ki közte és Rónai Zoltán közt, melyben Somló «A helyes jog» (u. o. 390—395. 11.); «M é g e g y s z e r a h e l y e s j o g r ó l » (u. o. XII. évf. 1911. XXIII. k. 71—73. 11.) és «Újból a hely es jogról és egy h elv- telen cikkről» (u. o. 334—346. 11.) címen vesz részt.

A helyes jog kérdése tehát elvezette szerzőnket az erkölcsi értékelés problémájához. Ezen utóbbi kérdés viszont általában az értékelés és különösen az abszolút érték vizsgálatára készíti, amely értéktani vizsgálódásai egészen az ismeretelméleti probléma gyökeréig hatolnak. Kutatásainak az eredményét «Az érték problémája» c. dolgozatában¹ foglalja össze, amelyben ezt az egész kérdéskomplexumot mélyen megalapozott filozófiai talpazatra helyezi. Filozófiai szempontból ez a kis dolgozat Somló legértékesebb műve. A rövid, 28 oldalra terjedő «szisztematikus rész» tömörség, súlyos tartalom és éles logika tekintetében a filozófiai irodalom legjobb termékei mellé állítható.²

Kiindulópontja, hogy az «abszolút érték olyan érték, amely úgy minden képzelhető alanyra, mint minden képzelhető tárgyra nézve minden feltétel mellett érvényes». (Az érték probl. 88. 1.) Ebből kifolyólag kimutatja, hogy «bármilyen is legyen az abszolút érték, csak egy ilyen abszolút érték lehetséges». (U. o. 89. 1) Egy ilyen abszolút értéknek a felvétele pedig okvetlenül szükséges, minthogy «az az állítás, hogy csak szubjektíve feltételezett értékek vannak (nincs abszolút érték) ellenmondó, mert maga ez az állítás mégis abszolút érvényt igényel». (U. o.) Végül ebben a gondolatmenetben, mellyel az abszolút érték tagadásának a lehetetlen voltát kimutatta, már benne rejlik annak a meghatározása is, hogy ez az abszolút érték az igazságérték. «Az igazságérték (ugyanis) az egyetlen érték, amelyet csak elismerni lehet, minthogy annak tagadása is már annak elismerését foglalja magában.» (U. o. 90. 1.) Ebből azután levonja azt a következtetést, hogy «az abszolút érték fogalmában rejlő föltevések következetes szem előtt tartása az ismeretelmélet problémájához vezet el bennünket. Az igazságértékkel értékelni és megismerni ugyanis egy és ugyanaz... Az abszolút érték problémája és az ismeretelmélet problémája ugyanarra a kérdésre vonatkoznak.» (U. o. 91. 1.) Mindkét esetben csak arról van szó, hogy gondolkodásunk egy végpontját konstatáljuk, amelyen túlmenni nem lehet. (U. o. 92. I.)³

Miután ekként kimutatta, hogy abszolút érték csak az igazságérték, fölmerül az a kérdés, hogy minek tekintjük most már az erkölcsi értéket? E tekintetben konstatálja, hogy «az erkölcsi érték mint öntudatunk ténye van adva. Minden tény pedig — belső tapasztalataink tényei is — alá vannak vetve az igazságérték mértékével való megítélésnek ... Hogy

¹ Athenaeum, 20. évf. 1911. 2. sz. 84—113.11.; 3. sz. 37—66. 11. Németül «Das Wertproblema» címen a «Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik» 145. és 146. kötetében jelent meg. (Leipzig, 1912. 66. old.)

² A következő «polemikus rész» Kant, Windelband, Rickert, Nelson, Münsterberg, Simmel (csak a német kiadásban) Krueger és Böhm Károly (csak a magyar kiadásban) vonatkozó felfogásának élelemjű kritikája.

³ Az ismeretelmélet további nehézségeivel azonban ezen dolgozatában nem kíván foglalkozni. (U. o. 93. 1.) Ezen kérdések megoldása azon hatalmas műnek a feladata lett volna, amelynek a gondolatkörével életének utolsó éveiben foglalkozott és amelynek összefüggő papírravetéséhez «*Prima philosophia* oder die Lehre vom Unbedingten als philosophische Grundwissenschaft» címen már 1918. októberében hozzáfogott.

az erkölcsi érték lelki életünknek ténye, hogy általános érvényű a mindenki számára szóló érvényesség értelmében... mindezek a tételek igazságot igényelnek. Az erkölcsi érték megállapítása tehát már tartalmi igazság. Az erkölcsi érték nem végső, nem legfelső, hanem olyan mérték, amelynek el kell tűrnie, hogy egy magasabbnak alája rendeltessék.» (U. o. 98. 1.) Az erkölcsi értékelés azonban különbözik a hasznossági és kellemességi értékeléstől, különbözik az akarattól. «Az erkölcsi helyeslés elismerése egy általános érvényű értéknek szemben a csak individuális érvényű szubjektív értékkel.» Lelki életünknek egy fundamentális ténye, olyan elemi jelensége, mint az öröm vagy fájdalom. (U. o. 94—95, 100. 11.) Az a tartalom már most, amelyre az erkölcsi értékelésnek a lelki tevékenysége vonatkozik, vagyis «az erkölcs tartalmát megadó szabályok, szociális eredetűek.» (Kauzális vagy normatív etika, 128. 1.) S ezért «az erkölcs tartalmának fogalma a pozitív morál fogalmával esik össze. Nincsen más erkölcsiség, mint valaminő pozitív morál.» (Az érték probl., 108. 1.) Hogy azután hogy jön létre a pozitív morál, különösen hogy egy tartalmi erkölcsi értékelés szükségképpen egy egész embercsoportnak egyenlő értékelését jelenti-e, az szociológiai ténykérdés. (U. o. 108. 1.)

Amint ebből az ismertetésből is kitűnik, szerzőnk álláspontja «az igazságértéket illetőleg Kant észkritikájának alapján áll». (U. o. 110.) Az erkölcsi értékre vonatkozó felfogása ellenben «a Kant-féle filozófiával teljes ellentétben áll». (U. o. 111.) A praktikus ész primátusára nézve még külön is kiemeli, hogy «az igazságnak értéként való felfogása nemcsak hogy nem vezet el a gyakorlati ész elsőségének a tanához e szónak legvakmerőbb értelmében, mint Rickert hiszi... hanem ez a felfogás épen ellenkezőleg arra alkalmas, hogy a gyakorlati ész elsőségének a tarthatatlanságát kézzelfoghatóvá tegye». (U. o. 99.)

Érdekes, hogy élete utolsó éveiben felfogása az erkölcsöt illetőleg is teljesen közeledett a Kantéhoz. Már «*Juristische Grundlehre*» című nagy művében (Leipzig, 1917. X. 556.) teljesen autonómnak és abszolútnak tekinti az erkölcsi szabályt. (I. m. 67. 205.) «Die ethischen Normen sind um es kantisch auszudrücken, Normen der praktischen Vernunft, sie sind von unmittelbarer Evidenz.» (I. m. 67.) Ugyancsak e művében már több abszolút értékről beszél. (I. m. 59.) Sőt életének utolsó éveiben még a praktikus ész primátusának a kérdésében is közeledett a fentebb idézett helyében kifogásolt Rickert-féle felfogáshoz: «*Prima philosophia*» című készülő munkája arra az eredményre jut, hogy a filozófiának nem az igazságértékből, hanem egy erkölcsi normából kell mint végső elvből kiindulnia! Íme ismét egy hatalmas ingamozgás, amely az 1911-től napjainkig terjedő időben a theoretikus ész primátusától a praktikus ész primátusáig vezet. Csakhogy az inga most már nem a spenceri filozófia, hanem a kanti világfelfogás szegén mozog.

Az természetes, hogy filozófiai alap felfogásának ezen gyökeres változása mellett a szociológiáról és tulajdonképeni szaktudományáról, a jogbölcseletről vallott felfogása sem maradhatott változatlan. Míg (Jogbölcseleti Előadásaiiban) (1905) még pusztán csak a jog szociológiájának tekinti a jogbölcseletet, addig «*Das Problem der Rechtsphilosophie*» című

dolgozatában (1908) a kauzális szociológiai szempont mellé mint teljesen egyenértékűt állítja oda a teleologikus értékelő szempontot, végül pedig «Das Verhältnis von Soziologie u. Rechtsphilosophie, insbesondere die Förderung der Rechtsphilosophie durch die Soziologie» c. felolvasásában (1911)¹ már teljesen kívánja a jog szociológiáját a jogbölcselet köréből. Nézete szerint a jogbölcseletnek két probléma-komplexum megoldására kell szorítkoznia, a jog fogalmával összefüggő kérdéseket és a jog értékelésével összefüggő kérdéseket kell tisztáznia. (I. m. 565.)

Az utóbbi kérdésekkel a helyes jogról és az érték problémájáról szóló dolgozataiban, melyeket fentebb már ismertettünk, foglalkozott, a jog fogalmával összefüggő probléma-komplexumot pedig «Juristische Grundlehre» c. nagy munkájában igyekezett megoldani, miután az e probléma-körbe tartozó kérdések közül a jogalkalmazás és a szokásjog kérdését már előzőleg külön értekezésekben dolgozta fel. «A jog alkalmazásról» c. dolgozatában² arra az eredményre jut, hogy «a törvénymagyarázat szabályainak csakis mint valamely pozitív jog részének van józan értelmük», illetőleg hogy «a bírói jogmagyarázatnak egy bizonyos módon való szabályozása helyes jogként követelhető». (I. h. 88.) Dogmatikusan e tekintetben csak az az egyetlen tétel állítható fel, hogy a bíró a jognak feltétlenül alá van rendelve. (U. o.) Amely tételhez »Juristische Grundlehre» c. művében még azt a jog fogalmából folyó általános követelményt fűzi, hogy «a legfőbb hatalom nyilatkozatai a jogszabályok egy ellentmondás nélküli rendszerévé illesztendők össze.» (Jur. Grundl. 383.) Ezen eredményhez a szabadjogi iskola tanításainak egy igen éleselméjű kritikáján keresztül jut el. Ennek folyamán megcáfolja a jog hézagosságáról szóló elméletet, kimutatva, hogy a joghézag csak mint jogpolitikai fogalom, mint a jog helytelenítése, kritikája állhat meg, de nem beszélhetünk jogalkalmazási hézagról, minthogy a fennálló jog alapján mindenkor el lehet dönteni, hogy valamely konkrét eset tiltott, parancsolt, megengedett vagy jogilag irreleváns-e. Az, hogy e döntés célszerűtlen vagy igazságtalan eredményre vezetne, egészen más lapra, épen a jogkritikai oldalra tartozik. Hasonlóképpen nem a jogalkalmazás kérdése a szabadjogi iskolának az az érvelése, hogy a bírói joggyakorlat sokszor a jogtól eltérő új jogalkotáshoz is vezethet. Ez a jogforrások tanába tartozik. És végül helytelenül hivatkozik a szabadjogi iskola arra is, hogy a bíráskodás lelki folyamatában nemcsak logikai, hanem értékelő funkciókat is találhatunk, mert «egyesegyedül a jog tartalmától függ, hogy a bírónak mennyiben kell ítélezése közben csak logikai funkciókat, mennyiben pedig ezeken kívül még erkölcsi ítéleteket is, vagy pedig még tetszése szerinti döntéseket is véghezvinnie.» (A jog alkalmazásáról 186.)

¹ Felolvasta az «Internationale Vereinigung für Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie» II. kongresszusán, Darmstadtban, 1911. jún. 8-án. Megjelent az «Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphil.» IV. köt. 1911. 563-569. 11.

² Jogállam. X. évf. 1911. 97—103, 177—189. 11. — Megjelent németül is «Die Anwendung des Rechts» címen a Grünhut-féle Zeitschrift für das Privat- u. öffentliche Recht der Gegenwart XXXVIII. kötetében. 1911. 55—74. 11.

«A szokásjoga c. dolgozatában (Farkas Lajos —Emlékkönyv. Kolozsvár 1914. 339—369. 11.) pedig a jog fogalmának rövid kifejtése után azt a tételt állítja fel, hogy az elsődleges szokásjog és az elsődleges írott jog teljesen egyenértékűek, minthogy mind a kettő a legfőbb jogalkotó hatalom akaratát foglalja magában és épen ezért nem létezhetik olyan szabály, amely ezen főhatalom felett állva azt akaratának nyílt vagy hallgatóságos kifejezésében korlátozhatná. Minthogy pedig csak a jogalkotó hatalmat alkotó legfőbb szervek alkothatnak elsődleges szokásjogot, azért a «nép meggyőződése», a «közvélemény» legfeljebb csak konvencionális szabályt hozhat létre. Hogy ez jogivá váljon, ahhoz szükséges, hogy a főhatalmi szervek nyíltan vagy hallgatóságosan adoptálják. Igaz, hogy sokszor a másodlagos bírói szokásjog ellenkezik a törvénnyel, amely jelenség azonban csak úgy lehetséges, ha a legfőbb hatalom ezt az eltérést hallgatólag akceptálja, amikor is tulajdonkép ő alkot a törvénytől eltérő elsődleges szokásjogot. A másodlagos szokásjog kérdése szerzőnk szerint tisztára tételes jogi kérdés.¹

Hátra volna most még, hogy «Juristische Grundlehre» (Jogi Alaptan) c. művét ismertessük.² Ez a közel 600 oldalra terjedő hatalmas munka Somló Bódog azon munkái közül, amelyek életében megjelentek, az egyedüli, amely egy nagy probléma-komplexumnak rendszerbe foglalt részletes kifejtését tartalmazza. Kiemelkedő jelentőséggel bír e mű munkái közül továbbá azért is, mert benne lefektetett nézetein későbbi változtatásokat már nem eszközölt. A «Jogi Alaptannál» nézeteinek élő szervezet módjára lefolyó folytonos továbbfejlődése és újjáalakulása megállott. Ezen munkájának jelentősége szerinti ismertetése azonban jóval meghaladná jelen értekezésünk kereteit. És nem is látszik szükségesnek kitűzött célunk szempontjából, amely főként odairányult, hogy Somló Bódog tudományos felfogásának fejlődésmenetét bemutassuk. Ezért pusztán arra fogunk szorítkozni, hogy vázoljuk ezen munka alapfelfogását és reávilágítsunk azon összefüggésre, amelyben Somló Bódog fentebb ismertetett filozófiai fejlődésével áll.

Szerzőnk szerint, mielőtt a tételes jogtudományok területén a jog tartalmának rendszeres feldolgozásához hozzáfoghatnánk, előbb ismerünk és ezért tisztáznunk kell a jog fogalmát, az abból folyó koncepciókkal együtt. Minthogy pedig a jog fogalmi alkatelemének minden jogszabályban, tekintet nélkül annak tartalmára, benn kell foglaltatnia,

¹ A «Juristische Grundlehre» előtt megjelent, annak a gondolatkörébe tartozó írása Somló Bódognak még a «Rechtsbegriff u. Rechtsidee» c. dolgozata (Archív f. Rechts- u. Wirtschaftspril. VIII. köt. 1915. 525—528. 11.), amelyben Binder hasonló című könyvét bírálja, valamint Kelsen: Grenzen zwischen juristischer u. soziologischer Methode c. értekezésének kritikája. (U. o. V. köt. 1912. 644-645. 11.)

² Műve magyar kiadása a könyvkiadásra kedvezőtlen viszonyok miatt nem jelenhetett meg. Ezért «Jogbölcészlet. Jogi alaptan című műve nyomán» cím alatt kivonatossan adta hallgatói kezébe. (Budapest, 1920. Grill K. kiadása 133. 1.)

mert hiszen épen ez teszi az illető szabályt jog szabállyá, minősíti azt a bizonyos tartalmat jogi tartalomná, azért a jog fogalmához nem is lehet a jogszabályok tartalmának a vizsgálatából — bármilyen messzemenő általánosítások útján sem — eljutni. Hanem e célból mintegy a jog fölé kell emelkedni, el kell hagyni a jogszabályok területét; hogy ezt a területet a jog fogalmának megállapítása útján a szomszédos területektől elhatárolhassuk, arra a tágabb térre kell kilépnünk, amelyen maga a jogfogalom is megtalálható. (Jur. Grundl. 2, 5, 7.) Az a tudományág pedig, amely ekként előfeltétele minden jogtudománynak, amely, eltekintve minden jogi tartalomtól, pusztán a jog formájával foglalkozik, amely a jog fogalmát és a belőle folyó konzekvenciákat keresi, amely nem a jogi normák tartalmát adja elő, hanem e normákra vonatkozólag általános érvényű igazságokat állapít meg: a jogi alaptan.

Hogyan függ össze már most az ilyen értelemben felfogott «Jogi Alaptan» Somló általános filozófiai felfogásával? Akként, hogy Kant kritikus filozófiájának alap gondolatát, az abban rejlő *módszert* alkalmazza a jogtudományra. Amiként a «Tiszta Esz Kritikája» magának a tapasztalatnak a lehetőségét teszi kritika tárgyává és felfedi azokat az «a priori» fogalmakat, amelyek minden tapasztalatnak szükségszerű előfeltételei, — akként a «Jogi Alaptan» magának a jogszabálynak a jogi mivoltát teszi vizsgálódása tárgyává és keresi azokat a jogi tartalom szempontjából «a priori» «jogi alapfogalmakat», amelyek minden jogszabály jogi mivoltának szükségképeni formális előfeltételei. Amiként Kant a tiszta ész határait akarja kimérni, kiterjedését pontosan megállapítani és azokat az a priori fogalmakat, amelyek minden tapasztalatban benne vannak, de amelyekben nincsen semmi sem a tapasztalat empirikus anyagából, teljes rendszerbe foglalni, — akként szeretné Somló is a jogfogalom területét pontosan elhatárolni és lehető teljes rendszerbe foglalni mindazokat a jogi alapfogalmakat, amelyek minden joggal együttjárnak, de amelyekben semmi sincs az esetleges és változékony jogi tartalomból. És amilyen élesen elhatárolja Kant az «a priori»-t az «a posteriori»-tól, éppoly élesen elválasztja Somló a «jogi alapfogalmakat» a «tétéles jogi fogalmaktól». Nem pusztán véletlen tehát, ha azt mondja, hogy művét a «Prolegomena minden jövőendő jurisprudentia számára» címmel is lehetne illetni (i. m. 2.): a kanti szellem nyoma felismerhető az egész könyvön.

Érdekes, hogy amilyen élesen igyekszik Somló a jogi alapfogalmakat a tétéles jogi fogalmaktól elhatárolni s a jog fogalmából folyó ezen jogi alapfogalmaknak a rendszeres kifejtése útján magának a jog fogalmának a kiterjedését megállapítani (i. m. 427., 378.) — éppoly kevés súlyt helyez arra, hogy ez a jogfogalom szilárd alkatrészekből és ne elasztikus elemekből legyen felépítve. «A jogfogalomnak bizonyos mérvű folyékony-sága, széleinek csipkézetsége ugyanis szintén hozzátartozik — mondja — a fogalom sajátosságaihoz. Aki a jognak egészen simára köszörült, éles fogalmát igyekeznék nyújtani, már ezzel eltévesztette volna feladatát» (Jur. Grundl. 106. 1.)

Ami ezek után a jog fogalmáról adott meghatározását illeti, jog alatt azon empirikus társadalmi szabályokat érti, amelyek a «legfőbb

hatalomtól» származnak. Legfőbb hatalomnak pedig azt az állandó jellegű hatalmat nevezi, amely akaratát rendszerint és más hatalmáknál eredményesebben tudja keresztülvinni s amely az életviszonyoknak egy széles körét vonja szabályozása alá. (U. o. 86. 105.) Ezen jogfogalom alapján dönti el azt a sokat vitatott kérdést is, hogy jog-e a nemzetközi jog, úgy találván, hogy a nemzetközi jogszabályok — eltekintve attól, hogy a mögöttük álló hatalom nem elég állandó s szabályait túlgyakran sértik meg, — főleg azért nem tekinthetők jogi szabályoknak, mivel az életviszonyoknak csupán egy kis körére terjednek ki.¹ Majd a jogfogalom elemeit boncolgatva arra az eredményre jut, hogy a szabály fogalma nemcsak parancsot jelenthet, hanem ígéretet is, amennyiben a jogalkotó hatalom saját jövőbeli magatartására nézve tesz az alattvalók számára kijelentéseket. Az «í g é r ő j o g n a k» ezen fogalma alapján tárgyalja a legfőbb hatalom jogi megkööttségének s az alanyi jogoknak a tanát. Behatóan kifejti továbbá a társadalom és az állam fogalmát, a szuverenitást, az államkapcsolatokat, a jogforrásokat, a jogalkalmazást, a jogalanyok elméletét és még egy csomó kisebb jelentőségű kérdést. Mindezen problémák fejtegetését az alapítani, a tétéles jogi és az értékelő szempont éles szétválasztása jellemzi. Érdekesen mutat reá magának a jog szónak is a kétértelműségére, amely a jogi értelemben vett jogosnak és az erkölcsi értelemben vett jogosnak a különböző jelentéseit fedi. Az említett három alapvető szempontnak következetes szétválasztása annál fontosabb, mivel rendszeren nem szokott megtörténni, aminek folytán máris igen sok zavar támadt az elméleti jogtudomány legfontosabb kérdései körül. Azt az óriási érdemet, amely az említett szempontok éles szétválasztása tekintetében a «Jogi Alaptant» megilleti, azoknak is el kell ismerniök, akik különben nem értenek egyet a jogról adott fogalommeghatározásával.

Amiként a «Juristische Grundlehre» a jogra vonatkozólag általános érvénnyel megállapítható igazságok rendszeres kifejtése akar lenni, akként lett volna készülöfélben levő munkája, amelynek a «Prima philosophia» vagy magyarul «Gondolatok egy Első Filozófia köréből» címet adta, filozófiai gondolatainak összefoglalása. Magában foglalta volna azokat a végső eredményeket, amelyekre Somló Bódog hosszú éveken keresztül folytatott metafizikai, ismeretelméleti és értékteni vizsgálódásai alapján jutott. Visszatükröztette volna azt a gondolatvilágot, amelyben legtöbbet és a legszívesebben időzgetett. S megvetette volna végül azokat a szilárd alapokat, amelyeken szerzőjük felfogása szerint a helyes jog kérdéssel foglalkozó jogi értékten felépülhetett volna. A végzet nem engedte meg, hogy ez a hatalmas mű, amely a «Juristische Grundlehre»-nek lett volna méltó filozófiai pendantja, elkészülhessen.² Súlyos vesztesége ez a filozófiai irodalomnak, amely nem érthette meg, hogy egy már majdnem teljesen kész

¹ Ugyanezt fejti ki «A nemzetközi jog mibenléte» c. értekezésében is. (Kolozsvár, 1917. 19. 1.)

² Kézirata nyomdára nem kész állapotban maradt hátra. E mű tartalmának, melyet csak a szerzővel folytatott megbeszélésekből ismerek, bővebb méltatásába a kézirat ismerete nélkül nem bocsátkozhatom.

eredeti metafizikai munka, amelyekben a magyar filozófiai irodalom története különben is igen szegény, tető alá jussón. És Somló Bódog sorsának tragikumát is jelentékenyen növeli az a szomorú valóság, hogy éppen az a mű, amelyet élete főmunkájának tartott, maradt — torzó.

* * *

Ha ezen tragikus sors keltette fájdalmas érzéssel visszatekintünk Somló Bódog időelőtt letört életének munkájára, úgy a fejlődésnek egy fordulatokban gazdag változatos képe áll előttünk.

Filozófiai felfogásában ezen fejlődés egész ideje alatt az erkölcs kérdése foglalja el a centrális probléma helyét. A naturalizmustól az utilitarista felfogásig, majd a pozitív morál álláspontjáig s végül az abszolút autonóm erkölcs kódos magaslatáig az erkölcs mind magasabb régiókba emelkedik, felfogása mindjobban nemesül és átszellemül, míg végre megtisztul minden empirikus salaktól. És ezen az úton az erkölcs mint hódító halad előre, egyre terjeszkedik, mind nagyobb lesz az a tér, amelyre uralma kiterjed. Míg kezdetben az ethika csak mint egy tartománya jelentkezik a szociológia hatalmas birodalmának, addig később nemcsak hogy teljesen függetlenné lesz s hatalma alá hajtja mint a helyesség legfőbb mértéke az emberi cselekvés minden területét, hanem végezetül meghódítja még az ismeretelmélet transzcendentális határait is: még a hideg tudományos igazság is az erkölcsi norma melegítő fényében jelenik meg.

S ezen ethikai felfogás sugaraitól a nemzeti eszme is új szint és új melegséget kap. Míg ezelőtt huszonkét évvel legelső dolgozatainak egyikében a nemzeti és a kozmopolita érzés közötti küzdelemben a kozmopolita irány térfoglalását e szavakkal köszöntötte szerzőnk, hogy: «már pirkad», (A nemzetközi jog bölcséletének alapelvei. 1898. 51. l.) addig életének utolsó esztendejében megírja «Platon államtanára», (Magyar Jogi Szemle könyvtára 2. füz. Budapest, 1620. 13. l.) valamint «Machiavelli»¹ című tanulmányát, amelyeknek nemcsak az a jelentőségük van, hogy az ókor nagy költő-filozófusának s a renaissance művészi hajlamú politikusának államelméleti felfogását ismertetik,² hanem amelyek azon aktuális jelentőséggel is bírnak, hogy tanúbizonyságot tesznek szerzőjük erős nemzeti érzéséről: «Platon államtanának» szavai szerint «a nemzeti eszme tükröződését ott (akarja) látni minden arcon» (I. m. 11.) «Machiavelli» című dolgozatából pedig elégséges, ha elolvassuk a «Principe» 26-ik fejezetét idéző passzust, hogy felismerjük benne a magyar irredenta hangját.³ Régi

¹ Jelen folyóirat első száma részére írta s közvetlenül végzetes kolozsvári útja előtt fejezte be. Ez az utolsó dolgozat, amelyet Somló Bódog sajtó alá bocsátott.

² Jellemző Somló Bódog congeniális esztétikai érzésére, hogy éppen ez a két művészelkű író ragadja meg érdeklődését.

³ L. jelen számunk 62—63. l. — Dolgozatainak ezen aktuális jelentőségére különben maga is utal, midőn «Platon államtanában», — amely lépten-nyomon visszatekintési szerzője ellenszenvét a háta megett lévő bolsevista diktatúrával szemben, — azt véli, hogy «Platon harmadfélezer éves bölcsessége különös aktualitással csenghet napjaink magyarjainak a fülébe», (7—8. l.) vagy midőn «a magyar közelmúlt szomorú napjaira» utal (10. l.) avagy amidőn «Machiavelli» bevezető soraiban «a mi külön magyar tragédiánkat» említi.

barátai közül sokan, kik a magyar kommün rémuralmának napjaiban szemben találták magukkal Somló Bódog férfiasan szilárd magatartását és ezen meglepődtek, ezzel tehát csak azt bizonyították be, hogy nem bírtak tudomással arról a fejlődésről, melyen világfelfogása már évekkkel ezelőtt keresztülment.

Somló Bódog azok közé a gondolkodók közé tartozott, akik a filozófiát nemcsak átgondolják, hanem át is élik. A bölcséleti megismerés nála nem észbeli számítási művelet csupán, hanem személyes élmény. Ha végigfutunk műveinek során, úgy nemcsak gondolkodásának eredményeit látjuk, hanem bepillanthatunk magának a gondolkodásnak a műhelyébe. Ez teszi tanulmányozásukat olyan érdekessé, tanulságossá és vonzóvá.

Miként az élet árja szüntelenül változó folyam, akként az ő filozófiai alapfelfogása is nem egy holt rendszer csontváza, hanem elevenen fejlődő, folytonosan újjáalakuló és tökéletesbülő organizmus: élettörténet, autobiografia.

S a műveiben foglalt ezen öntudatlan élettörténetből elibénk lép maga az egész ember az ő keresetlen őszinteségével, amint szünet nélkül az igazságot kutatja, tévedéseit azonnal beismeri és azután megint lázas sietséggel indul a távolból felcsillant új igazság nyomába, mely őt egyre magasabb és emelkedettebb régiókba viszi.

Igazság keresésének fáradhatatlan, fáradt lovagja, bátor lovagja, most már pihenj meg! Sit tibi terra levis.

Moór Gyula.